



Alcumena

Pismo Interdyscyplinarne
Interdisciplinary Journal

Nr 3(3)/2020



DOI: 10.34813/psc.3.2020.9

www.alcumena.fundacjapsc.pl

Nieantykościy dyskurs społeczności manosfery

The not anti-woman discourse of the manosphere community

Małgorzata Bosiakowska

ORCID: 0000-0002-4353-7188

e-mail: m.bosiakowska@student.uw.edu.pl

Uniwersytet Warszawski

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji

This article attempts to show the diversity of discourse of the manosphere community. The causes and the process of the separation of the manosphere community are a continuation of the men's rights movement created, among others, in response to the rapid changes in contemporary society. Although the origins of the men's rights movement have nothing to do with anti-feminism or sexism, a large part of the manosphere represents such attitudes, which are directly reflected in the discourse it creates. The growing hatred in the language of the manosphere is a consequence of the freedom that communication on the Internet allows, as well as of radical feminist movements that are increasingly mainstreaming into mass culture as 'proper' ones. Many works have been produced to prove the anti-feminist, androcentric and even misogynist nature of the manosphere, but the manosphere as a community is quite diverse. This analysis of the manosphere's discourse aims to find such threads or statements which, while representing attitudes in line with e.g. Masculinism or traditional values, do not contain critical or exclusionary attitudes towards women and are thus conceptually closer to the origins of the men's rights movement.

Key words: manosphere, public discourse, reverse sexism, feminism, antifeminism, men's rights, critical analysis of internet discourse.

Kryzys męskości i geneza manosfery

Manosferą określa się formę subkultury osadzoną głównie na internetowych kontaktach, czyli sieci blogów, forów i stron internetowych poruszających szeroko rozumiane zagadnienie męskości oraz tematy z nią związane. Częstym ich elementem jest orientacja mizoginiczna i antyfemnistyczna, a także ukierunkowanie na przeszłość (Graff, 2019, s. 15). W ciągu ostatnich kilku dekad tradycyjne wzorce i wartości łączone z męskością zostały zakwestionowane i przeszły diametralne przemiany. Umacnianie się pozycji kobiet w społeczeństwie nie mogło, i nadal nie może, odbywać się bez wpływu na pozycję mężczyzn. Początkowo przemiany były inicjowane przez obie płcie, jako sprzeciw przeciwko konserwatywnym wzorcom kobiecości i męskości.

Pierwsze ruchy praw mężczyzn, przede wszystkim *men's liberation movement*, wspierały ruchy feministyczne. Zerwanie z konserwatywnymi wzorcami oraz rozpowszechnienie w latach 60. XX w. antykoncepcji hormonalnej umożliwiło kobietom większą swobodę w wyborze partnerów. Z tego względu Rewolucja seksualna lat 60. i 70. XX w. była nie tylko kluczowym momentem dla społecznej liberalizacji kobiet. Była ona także początkiem przemian struktury całego społeczeństwa, bo przyczyniła się do wzrostu liczby mężczyzn wykluczonych seksualnie (Nagle, 2017, s. 84). Te coraz szersze zmiany społeczno-kulturowe zaczęły być przez niektórych mężczyzn postrzegane negatywnie. Antyfeministyczne postawy jako odpowiedź na zmieniające się społeczeństwo, zaczęły być wyraźnie widoczne pod koniec lat 70. ubiegłego wieku wraz z powstaniem *men's rights movement*. Choć ruch powstał jako odłam *men's liberation movement*, to jego członkowie głosili poglądy bliższe konserwatywnym, a przede wszystkim prezentowali orientację antifeministyczną. Z upływem czasu feministyczne postulaty radykalizowały się, coraz mocniej ingerując w sferę męskości i powodując coraz silniejsze reakcje ze strony mężczyzn. Feminizm trzeciej fali utrwalił wywalczone prawa i wolności kobiet w sferze edukacji, kariery zawodowej oraz prywatnej. Dlatego właśnie w latach 90. XX w. ruchy obrony praw mężczyzn zaczęły nagłaśniać kwestie wykluczenia mężczyzn jako konsekwencje działań feministek (Nagle, 2017, s. 76). Zdaniem Tomasza Szlendaka, dodatkowym wyzwaniem dla definicji męskości jest wszechobecna we współczesnej kulturze presja kładziona na kult piękna, stwierdza on wszakże „Zauważmy jednak, że mężczyźni nigdy w naszej kulturze podobać się fizycznie nie musieli. Włączeni w spiralę dbania o cielesność męczą się zatem bardziej niż kobiety” (Szlendak, 2005, s. 10). W roku 1993

Warren Farrell w znanej książce *The Myth Of Male Power: Why Men are the Disposable Sex*, przedstawił tezę, iż to mężczyźni, a nie kobiety, są społecznie wykluczeni (Ribeiro i in., 2020, s. 2). Tekst książki stał się cennym nośnikiem myśli *men's right movement*, co więcej, w niedalekiej przyszłości posłużył jako fundament dla męskiej społeczności tworzonej w Internecie (Ribeiro i in., 2020, s. 2). Nie bez znaczenia jest charakter kryzysu ekonomicznego, który dotknął świat w 2008 roku: „Recesja lat 2008–2010 dotyczyła w dużo większym stopniu przemysłu i budownictwa niż sektora publicznego i usług, dlatego kryzys dotknął mężczyzn znacznie boleśniej niż kobiety. W 2009 roku szacowano, że 78% zmienionych przez kryzys miejsc pracy należało do mężczyzn” (Graff, 2019, s. 18). Niewiele później, na początku drugiej dekady XXI w. na serwisach 4Chan oraz Reddit, wyraźnie wyłoniła się sieć skupiająca członków społeczności manosfery (Graff, 2019, ss. 15-16). Wzrost mizoginii w dyskursie manosfery był, i jest, częściowo odpowiedzią na radykalizację postaw feministycznych (niektóre wręcz o charakterze odwróconego seksizmu), które w dyskursie publicznym niejednokrotnie funkcjonują jako słuszne i właściwe (Nagle, 2017, s. 76). Dzisiejszy dyskurs praw mężczyzn jest niezwykle zróżnicowany, a dzięki swobodzie, jaką daje komunikacja w Internecie, to właśnie dyskurs internetowy rozwinął się jako ten najradykałniejszy.

Emancypacja kobiet redefiniując pojęcia kobiety i kobiecości, doprowadziła także do redefinicji pojęć męskości i mężczyzny. Definicja męskości nie jest, i prawdopodobnie już nigdy nie będzie arbitralna i jednoznaczna. Jaką funkcję pełni manosfera we współczesnym definiowaniu męskości? Zdaniem wielu badaczy jest to społeczność określająca męskość poprzez androgeniczne i antyfeministyczne postawy. Patrząc na dyskurs manosfery ciężko takich postaw nie dostrzec, ale ciężko też nie dostrzec ogromnego zróżnicowania wśród tej społeczności. W tym artykule postaram się przeanalizować dyskurs manosfery, aby sprawdzić, czy są w nim jeszcze postawy maskulinistyczne, które nie zostały zradykalizowane do postaw takich jak seksizm bądź mizoginia.

Krytyczna analiza dyskursu manosfery

Celem przeprowadzonego badania jest analiza dyskursu manosfery pod względem postaw odnoszących się do obrony praw mężczyzn, które jednocześnie w żaden sposób nie są zorientowane przeciwko kobietom. Badanie obejmuje dwa główne obszary manosfery. Pierwszym z nich są stosunkowo oficjalne portale, które podejmują

bardzo wiele zagadnień związanych z tematyką ‘męskości’, do których należą m.in. „Men’s Rights”, „A Voice For Men”, „Woke Father” oraz polski portal „Men’s Rights Polska”. Do analizy włączono zarówno treść tych serwisów, jak i treść komentarzy, których dodawanie jest możliwe dla użytkowników portali. Drugim obszarem analiz uwzględnionych w badaniach są, dla kontrastu, dwa największe fora manosfery tworzone na platformie Reddit (tzw. ‘subreddit-y’), ‘/r/MensLib’ i ‘/r/MensRight’.

Treści serwisów analizowano pod względem postrzegania, rozumienia oraz przybieranych postaw wobec zagadnień takich jak: wykluczenie mężczyzn i jego przyczyny; naruszanie praw mężczyzn i metody walki o te prawa; feminizm i jego skutki; równość płci itp. Zagadnienia tematyczne oraz sformułowania, które nadają cytowanego fragmentowi charakter wartościującego, ocennego lub emocjonalnego wobec tych zagadnień, zostały zaznaczone pogrubioną czcionką. Większość przytaczanych fragmentów dyskursu jest stosunkowo długa, gdyż cytując fragmenty krótsze, wyjęte z szerszego kontekstu, łatwiej o zrozumienie ich niezgodnie z zamiarem autora.

Analiza podzielona została na dwie części. Pierwsza część koncentruje się na wszelkich fragmentach dyskursu nie dotyczących feminizmu (lub antyfeminizmu), podczas gdy druga część skupia fragmenty związane ściśle z tym zagadnieniem. Przyjęte, dychotomiczne ujęcie dyskursu, może być pewnym uproszczeniem, lecz pozwoli na względnie precyzyjne uchwycenie wskazanych obszarów tematycznych stanowiących oś analiz.

Dyskurs pozbawiony kontekstu feministycznego

Dyskusje podejmowane przez społeczność manosfery obejmują bardzo wiele obszarów tematycznych. Zagadnienia związane z równością płci i męskością są często łączone bądź omawiane przez pryzmat postaw wobec feminizmu. Równocześnie, wiele dyskusji formuje się w autonomiczne wątki, które gromadzą wypowiedzi, spostrzeżenia, osobiste doświadczenia, rady bądź wnioski odnoszące się do zagadnienia męskości w szerszym kontekście. Do tego typu wątków jak najbardziej dołącza się konteksty kobiet, praw kobiet, równości płci itp., ale nie dołącza się kontekstu feministycznego. Feminizm może pojawić się jedynie jako aspekt neutralny, niebędący poddawany ocenie. Fragmenty dyskursu pozbawione kontekstu feministycznego, pozwolą na oddzielenie krytyki (jeśli zostanie znaleziona) wymierzonej w ruch feministyczne (w cały ruch lub tylko niektóre jego odłamy, np. radykalny), od krytyki wymierzonej bezpośrednio w kobiety (androcentryzm, seksizm, mizoginia).

Fragmenty dyskursu zawarte w pierwszej części analizy podzielone zostały dodatkowo na dwie kategorie. Pierwsza dotyczy społecznego wykluczenia mężczyzn przy jednoczesnym uprzywilejowaniu kobiet. Druga kategoria zawiera fragmenty dyskursu poruszające tematykę praw mężczyzn.

Spoleczne wykluczenie mężczyzn i uprzywilejowanie kobiet (dyskryminacja społeczna)

Wielu członków manosfery podziela przekonanie o wykluczeniu mężczyzn i jednoczesnym uprzywilejowaniu kobiet w społeczeństwie. Przytoczone fragmenty dotyczą tego problemu od strony jego uwarunkowania historyczno-kulturowego oraz przejawów we współczesnym społeczeństwie.

Analizie poddane zostały teksty, które w wartościujący sposób poruszają takie kwestie jak: równość płci; walka płci; stereotypy płciowe (również dziecięce); wykluczenie społeczne; uprzywilejowanie społeczne; ginocentryzm; mizoandria; płć społeczna a wymagania społeczne.

Członkowie manosfery podkreślają wiele reguł, wartości, zjawisk bądź zwyczajów obecnych w kulturze, które są przejawami mitu uprzywilejowania mężczyzn, w tym społecznego ginocentryzmu oraz dyskryminacji mężczyzn:

Ten międzynarodowy dzień mężczyzn naprawdę otworzył mi oczy. My, mężczyźni, nic nie dostaliśmy i mam na myśli całkowite nic. Dzień Kobiet w tym roku miał tak wiele. ... Widzę coraz więcej programów w mojej okolicy, aby wspierać kobiety. Mężczyźni są naprawdę obywatelami drugiej klasy.;

Widzę dużo gadania na twitterze o tym, jak bardzo uprzywilejowani są mężczyźni. Cóż, jedynym przywilejem, jaki mogę sobie wyobrazić, że społeczeństwo daje mężczyznom przywilej, jest to, że mogą odejść, jeśli nie są użytecznymi sługami (u/Afraid-Suggestion, 2020).

Kobietom daleko jest do uciskanych ofiar, gdyż to właśnie kobiety często robią z mężczyzn finansowych niewolników.;

Ta „nierówność płac”, o której tak dużo słyszysz? Ona nie istnieje. Kobiety po prostu wybierają zawody, w których się mniej zarabia. Statystyki wystarczą, aby udowodnić, że kobietom daleko jest do uciskanych ofiar. Nie tylko zarabiają tyle pieniędzy, ile szukają, ale też zazwyczaj kontrolują finanse swojego

gospodarstwa domowego (Philip, 2020b).

Nie mam problemu z tym, żeby ciężko pracować. Żaden Prawdziwy Mężczyzna nie ma. Ale mamy ogromny problem z tym, że nasze kobiety i ten świat nie są wdzięczne za nasze poświęcenie i za naszą ciężką pracę.;

Na ramionach każdego mężczyzny spoczywa wiele obowiązków, a także presji nakładanej przez ginocentryczny i antymęski świat. Musisz ciężko pracować, żeby być Cenionym. Przeciętny mężczyzna nie ma luksusu, by móc siedzieć na kanapie, popijać wino ze swoimi zdzirowatymi przyjaciółmi i narzekać na Twitterze, że mężczyźni są śmieciami. Mężczyźni nie mają czasu na te bzdury, bo mężczyźni wiedzą, że muszą ciężko pracować. Mężczyźni wiedzą, że jeśli na jeden dzień się zatrzymają, to wszystko się zatrzyma (u/Afraid-Suggestion-39, 2020).

Poruszana jest także problematyka dyskryminacji chłopców (w dalszej części analizy problem jest omówiony pod względem przemocy seksualnej):

Począwszy od przedszkola, nauczyciele zakładają, że to chłopcy będą sprawiać kłopoty. ... Kiedy chłopiec jest wysyłany do kąta, mimo że nie zachowuje się źle tak samo jak dziewczynki, w końcu pogodzi się z tym, że jest złym dzieckiem (Christian, 2020a).

Często podejmowany jest głęboko zakorzeniony w kulturze motyw wyróżniania i chronienia kobiet zgodnie z ideą „panie przodem”, czyli przejaw wykluczenia i uprzywilejowania pewnych grup społecznych, przy jednoczesnym stereotypowym traktowaniu płci. Manosfera ma zdecydowanie krytyczny stosunek do tego zjawiska, co ilustrują fragmenty:

... przywileje, którymi cieszą się kobiety ... : Znacznie więcej środków finansowych przeznacza się na nowotwory kobiece niż na nowotwory męskie, mimo że więcej jest zgonów mężczyzn z powodu tych nowotworów; ciągle promowanie idei „panie przodem”, np. obsługa kelnerów w restauracji przyjmująca zamówienia kobiet przed siedzącymi przy tym samym stole mężczyznami (Ryan, 2020).

Dodatkowo, w poniższym fragmencie autor twierdzi, że wyższy odsetek kobiet i dzieci ocalałych po zatonięciu Titanica, neguje ich względną „niezaradność”:

Pojęcie, że kobiety i dzieci są w podobny sposób niezdolne do ochrony siebie, jest szkodliwym mitem, który jest konsekwentnie pomijany nawet przez najbardziej zagorzałych zwolenników równości płci i feministek. Termin ten istnieje już od lat pięćdziesiątych XIX wieku, ale zyskał on na znaczeniu po zatonięciu Titanica, w którym szacowane były wskaźniki przeżycia: 75% dla kobiet; 50% dla dzieci; Mniej niż 20% dla mężczyzn (Matthew, 2019).

Pojawiają się także głosy o wykorzystywaniu przez kobiety swojej uprzywilejowanej pozycji lub funkcjonujących w społeczeństwie stereotypach płciowych:

Prof. Brunon Hołyst poruszył także kwestię fałszywych oskarżeń o gwałt. W taki sposób skomentował sprawę „Wampira z Zielonej Góry”, gdzie kilkanaście kobiet zmyśliło historię o gwałcie, przez co policja szukała seryjnego gwałciiciela, który nie istnieje: (Po co więc kobiety składały takie zeznania?) „Dla osiągnięcia pewnej satysfakcji, że są ofiarami gwałciicieli, że mogą zaistnieć w percepcji społeczeństwa miejscowego, że ta sprawa doda im jakiejś chwały” (Ludomir, 2019b).

Powiem ci, jak to jest być mężczyzną. Wszyscy wokół ciebie uważają, że jesteś jednorazowego użytku. Zwłaszcza kobiety. Niektóre z „najmilszych” dziewczyn, które kiedykolwiek spotkałem gdy tylko dostały ode mnie to, czego potrzebowały, przestały się do mnie odzywać i udawały, że nie istnieję. Partnerki, koleżanki ze studiów, wszystkie bez różnicy. Momentalnie przestałem ich interesować i emocjonować (u/Afraid-Suggestion, 2020).

Poniższy fragment łączy w sobie wszystkie wymienione wyżej kwestie:

Kobiety, aby rozwinąć swoją „teorię patriarchy” spoglądały na mężczyzn, którzy w społeczeństwie byli ponad nimi. Jednocześnie całkowicie ignorowały mężczyzn, którzy znajdowali się w niekorzystnej sytuacji i byli społecznie pod nimi. Na przykład, w tradycyjnym społeczeństwie chłopcy byli uczeni, że ich obowiązkiem jest podejmowanie trudnej i niebezpiecznej pracy, aby społeczeństwo (zwłaszcza kobiety) mogło cieszyć się luksusem (Ryan, 2020).

Prawa mężczyzn (dyskryminacja prawna)

Treści dotyczące praw mężczyzn to niezwykle ważny obszar dyskursu manosfe-

ry. Problematyka dyskusji prowadzonych w tym obszarze to przede wszystkim dwa centralne zagadnienia – naruszanie praw mężczyzn oraz dyskryminujące mężczyzn prawo. W przypadku naruszania praw mężczyzn analizie poddane zostały teksty zawierające oceniające sformułowania lub wartościujące postawy wobec takich kwestii jak: naruszanie praw mężczyzn; przemoc wobec mężczyzn; przemoc seksualna i przemoc domowa wobec mężczyzn; ofiary przemocy wobec mężczyzn; fałszywe oskarżenia wobec mężczyzn; stygmatyzacja mężczyzn w prawie; walka o prawa mężczyzn. W dyskursie odnośnie konkretnych norm prawnych szczegółowo omawiane są również kwestie takie jak: prawa mężczyzn i prawa kobiet; akty prawne wobec płci; prawa rodzicielskie i ojcowskie; równouprawnienie; narzędzia chroniące prawa mężczyzn; równość płci w dochodzeniu swoich praw.

Niektórzy członkowie manosfery uważają akty prawne za niesprawiedliwe wobec płci:

Ktoś w Internecie zwrócił się do mnie o podanie choćby jednego prawa, które dyskryminuje kobiety. Nie mogłem sobie przypomnieć ani jednego. Nie ma wątpliwości, że kobiety mogą być w pewnym stopniu dyskryminowane we współczesnym społeczeństwie, ale na pewno nie w kwestiach prawnych (Christian, 2020c).

Jednym z najbardziej krytykowanych praw dyskryminujących mężczyzn jest przymus służby wojskowej. Jest to zagadnienie związane z problematyką praw mężczyzn i praw kobiet, aktów prawnych wobec płci, a także stygmatyzacji mężczyzn w prawie, ze względu na stereotypowe stawianie ich w roli „silnych i odważnych obrońców”. Krytykę manosfery obrazują poniższe fragmenty:

Całe obowiązujące prawo tylko dla jednej płci jest rażąco dyskryminujące. Wyobraźmy sobie politykę, która tylko zmusza kobiety do czegoś. ... To brzmi niedorzecznie, prawda? Mimo to selektywna służba wojskowa jest dokładnie takim prawem, dosłownie nakazuje bycie paszą armatnią, ale tylko wtedy, gdy jesteś mężczyzną (Christian, 2020b).

Być może najbardziej niechlubnym i najdłużej trwającym dyskryminującym prawem w Ameryce jest wybiórcza służba wojskowa Stanów Zjednoczonych, która prawnie wymaga rejestracji tylko mężczyzn (Christian, 2020c).

Przekonanie o niesprawiedliwości prawa wobec płci, szczególnie wyraźnie prze-

jawia się w dyskursie o przemocy wobec mężczyzn, równość płci w dochodzeniu swoich praw oraz stygmatyzacji mężczyzn w prawie. Często poruszany jest w tym obszarze dyskursu aspekt bagatelizowania bądź ignorowania przez społeczeństwo praw mężczyzn. Jednocześnie mówi się o wykorzystywaniu walki o prawa mężczyzn przeciwko nim samym, co obrazuje poniższy cytat:

Mężczyźni ciągle boją się przyznać do przemocy, na którą są narażeni. Boją się, ponieważ na zasadach właśnie tej przemocy przeciwko mężczyznom, ich słowa mogą zostać nadużyte, a oni mogą paść ofiarą pobicia, wyrzucenia z pracy, krytyki lub wykluczenia. Jeśli to się nie zmieni, to nigdzie nie dojdziemy. Mizandria istnieje i jest wszechobecna w naszym społeczeństwie (Christian, 2020d).

Bardzo ważnym zagadnieniem jest przemoc seksualna i przemoc domowa wobec mężczyzn, a wraz z nią kwestia ofiar przemocy wobec mężczyzn, stygmatyzacja mężczyzn w prawie, akty prawne wobec płci, narzędzia chroniące prawa mężczyzn, równość płci w dochodzeniu swoich praw:

... zaktualizowana definicja pozwala przynajmniej na to, by ofiary gwałtów dokonywanych przez sprawców płci żeńskiej były mężczyznami. Jeśli jednak zważymy, prawna definicja gwałtu wymaga penetracji. Oznacza to, że kobieta, która zmusza mężczyznę do odbycia stosunku pochwowego z nią, nie popełniła gwałtu według tej definicji prawnej, która jest rażąco dyskryminująca;

Okaleczanie żeńskich narządów płciowych, zwykle definiowane jako wszelkie niemające charakteru medycznego zmiany w genitaliach dziewczynki lub kobiety, jest nielegalne w większości krajów zachodnich ... Chłopcy nie otrzymują takiej samej ochrony na mocy prawa (Christian, 2020c).

Równie często jest również poruszany temat fałszywych oskarżeń wobec mężczyzn, związanych głównie z przemocą domową i przemocą seksualną (zarówno wobec kobiet jak i mężczyzn). Ta problematyka dotyczy także kwestii stygmatyzacji mężczyzn w prawie, praw mężczyzn i praw kobiet oraz równości aktów prawnych wobec płci. Od kilku lat toczy się proces przeciwko znanemu aktorowi Johnny'emu Depp'owi, wytoczony mu przez jego byłą żonę Amber Heard. Sprawa nabrała ogromnego rozgłosu, gdyż w trakcie procesu okazało się, iż Heard, która podawała się za ofiarę przemocy ze strony Depp'a, była tak naprawdę jego oprawcą. Komentarze

i oceny manosfery wobec sprawy Depp'a i Heard przejawiają się w poniższych fragmentach:

W niedawnym czasie wyszło na jaw jednak nagranie, ... w którym wyśmiała go [Depp'a], gdy miał zamiar powiedzieć przed sądem, że był ofiarą przemocy, twierdząc, że sąd i ławnicy będą po jej stronie, gdyż jest kobietą (Ludomir, 2020a).

Ta sprawa po raz kolejny przypomina, jak ważne jest domniemanie niewinności, także w swoim pozaprocesowym charakterze. ... sprawca przemocy jest w stanie wykorzystać fałszywe oskarżenie. Wówczas sprawca chowa się za łatką bezkarności, a ofiara jest taktowana przez część ludzi jako sprawca. Czyli mamy odwrócenie sprawiedliwości. Dlatego takie sprawy powinien rozstrzygać niezależny sąd ... a ludzie nie powinni traktować nikogo jako winnego, do czasu udowodnienia mu winy. Trzeba również przełamać stereotyp traktujący mężczyzn jako sprawców, a kobiet jako ofiar (Ludomir, 2019a).

Opublikowany na portalu „Men's Rights Polska” wyrażnie ocenny i mocno emocjonalny artykuł, będący komentarzem do złożonego przez Ministra Sprawiedliwości w lipcu 2020 r. wniosku o wycofanie Konwencji Stambulskiej z prawa polskiego, porusza zagadnienia praw mężczyzn i praw kobiet, aktów prawnych wobec płci oraz dyskryminacji mężczyzn w aktach prawnych. Wartościowanie przejawia się w poniższych fragmentach artykułu:

Dokument mówi nam również o tym, że „kobiety i dziewczęta są często narażone na poważne formy przemocy ... Tymczasem nie dość, że na takie formy przemocy są narażeni również mężczyźni i chłopcy, to jeszcze pominięto tu morderstwa i ciężkie pobicia, którym ofiarami, akurat częściej padają mężczyźni.;

Możemy również przeczytać, że „stałe łamanie praw człowieka podczas konfliktów zbrojnych, dotyczące ludność cywilną, przede wszystkim kobiety, przybierające formę systematycznego stosowania na szeroką skalę gwałtów oraz przemocy seksualnej, powoduje eskalację przemocy ze względu na płeć zarówno w trakcie konfliktu, jak i po jego zakończeniu”. I znowu nie dość, że pominięto przemoc seksualną wobec mężczyzn w czasie wojen, to jeszcze przemilczano fakt, że mężczyźni stanowią większość ofiar śmiertelnych na

wojnach (Ludomir, 2020c).

Formą walki o prawa mężczyzn, czyli m.in. rozwiązywanie problemów bagatelizowania przemocy wobec mężczyzn, braku narzędzi chroniących prawa mężczyzn oraz nierówność płci w dochodzeniu swoich praw, manosfera proponuje następujące postulaty:

Zapewnienie takiego samego wsparcia dla męskich ofiar przemocy domowej i gwałtów jak dla kobiet. Dotyczy to zarówno działania instytucji wspierających ofiary przemocy, jak i przeszkolenie policji, tak aby nie dochodziło do sytuacji, żeby mężczyzna zgłaszający przemoc był wyśmiewany albo odprawiony z kwitkiem.;

Reforma instytucji Niebieskich Kart. Tak, aby zaczęły w końcu służyć prawdziwym ofiarom przemocy, a nie kobietom wnoszącym fałszywe oskarżenia jako podpórkę rozwodową. W tym celu należy usprawnić weryfikację, czy przemoc naprawdę miała miejsce, i kto tak naprawdę jest sprawcą, a kto ofiarą (Ludomir, 2018).

Nie mniej ważnym obszarem będącym pod ostrą krytyką manosfery jest problematyka praw rodzicielskich i ojcowskich, dotyka ona jednocześnie kwestii stygmatyzacji mężczyzn w prawie, aktów prawnych wobec płci oraz nierówność płci w dochodzeniu swoich praw. Postawy manosfery wobec praw ojcowskich ilustrują poniższe cytaty:

W wielu jurysdykcjach amerykańskich, gdy rodzice nie są małżeństwem, to nawet jeśli ojciec deklaruje ojcostwo, opieka nad dzieckiem przysługuje matce (Christian, 2020c).

To było oczywiste, że kiedy zadałem pytanie, „które prawa w twoim stanie są szczególnie niesprawiedliwe wobec mężczyzn i ojców?” do adwokatów Cordell & Cordell¹ w pięciu różnych stanach, każdy adwokat odpowiedział „prawa ojcostwa”;

Nawet jeśli ojciec jest biologicznym ojcem dziecka, nie przysługuje mu prawo do opieki ani do odwiedzin, ale mimo to może być zmuszony do płacenia alimentów na dziecko. ... Od początku stawia to ojców w niekorzystnej sytuacji,

¹ Kancelaria prawnicza zajmująca się doradztwem rozwodowym dla mężczyzn

ponieważ zakłada się, że matka powinna opiekować się dzieckiem, a ojciec musi o jakiegokolwiek prawa walczyć (Allen, 2020).

Jak widać w powyższych fragmentach, aby udowodnić, że kobiety są traktowane w społeczeństwie jako grupa uprzywilejowana, manosfera chętnie odnosi się bezpośrednio do aktów prawnych, badań naukowych, bądź innych, w jakiś sposób, oficjalnych i/lub ogólnodostępnych danych.

Dyskurs o wyraźnym kontekście feministycznym

Analizowane w części pierwszej, fragmenty dyskursu manosfery osadzone są w wielu, różnych kontekstach. W części drugiej zebrane i omówione zostały treści, które są silnie osadzone w kontekście feministycznym. Co oznacza, że analizie zostały poddane teksty, które zawierają w sobie konkretne postawy i/lub sformułowania wartościujące wobec takich kwestii jak: feminizm; radykalny feminizm; antyfeminizm; skutki feminizmu; dyskurs feministyczny; wielowymiarowość postaw feministycznych; wspólnota działań ruchów feministycznych i ruchów praw mężczyzn; dyskryminacja kobiet; prawa mężczyzn i prawa kobiet; ginocentryzm.

Powszechnie uważa się, że członkowie manosfery krytykują feminizm, gdyż ich zdaniem jest on przyczyną złych tendencji w społeczeństwie. Jednak w regulaminie subreddit-u „/r/MensLib” widnieje zapis:

To jest społeczność pro-feministyczna. Ogólne koncepcje feministyczne są integralną częścią naszej dyskusji. ... Co więcej, esencjonalizm płciowy nie jest tu mile widziany (r/MensLib, 2020).

W dalszej części regulaminu znajdziemy następujące doprecyzowanie wspomnianego zakresu (problematyki):

MensLib oznacza równouprawnienie między płciami, dlatego też uważamy, że nasze cele są ściśle związane z tymi, którzy zajmują się sprawami kobiet. Co więcej, wiele kwestii, którymi się tutaj zajmujemy, koreluje z konkretnymi problemami kobiet, więc praca nad jednym z nich w rezultacie pomaga zająć się drugim;

Uważamy, że przytłaczająca koncentracja na przeciwstawianiu się „feminizmowi” ... jest przeszkodą na drodze do pomyślnego postępu w sprawach męż-

czyn (delta_baryon, 2019).

Jednocześnie w regulaminie zawarte są zapisy podejmujące inny aspekt tej samej problematyki, co potwierdza poniższy fragment:

Istnieje wiele różnych, czasami przeciwstawnych, szkół i szczepów myślowych pod nadrzędnym terminem „feminizm”, tak wiele w rzeczywistości, że byłoby dosłownie niemożliwe, aby zgodzić się ze wszystkimi ... Poszczególne feministki lub szkoły feminizmu są również zdolne do wymyślania pewnych złych lub szkodliwych idei ... Na przykład, absolutnie odrzucamy stanowisko niektórych feministek, że mężczyźni nie mogą być ofiarami gwałtu lub przemocy domowej (delta_baryon, 2019).

W powyższych fragmentach wyraźnie ukazuje się generalny pozytywny stosunek do ruchów feministycznych, poczucie wspólnoty działań ruchów feministycznych i ruchów praw mężczyzn oraz chęć wspólnej walki o prawa mężczyzn i prawa kobiet. Jednocześnie wyczuwalna jest krytyka wobec radykalnego feminizmu.

Należy jednak pamiętać, że subreddit /r/MensLib jest jedną z najłagodniejszych ideologicznie przestrzeni manosfery. Dla porównania, w regulaminie subredditu /r/MensRight nie istnieją zapisy odnoszące się bezpośrednio do feminizmu, ale znajdziemy tam inny, niejednoznaczny i kontrowersyjny zapis:

Skrajna mizoginia lub mizoandria zostaną usunięte - nie dotyczy to wpisów o ogólnych cechach kobiet/mężczyzn, ale ataków na każdą z płci jako całość. Na przykład, „wszystkie kobiety są dziwkami” jest nieakceptowalne, ale „kobiety, które wychodzą za mąż tylko dla pieniędzy są dziwkami” jest akceptowalne (r/MensRights, 2020).

Na portalu „Men’s Rights Polska” znajduje się wiele materiałów związanych z feminizmem. Większość z nich zawierających krytyczne postawy wobec działań podejmowanych przez ruchy feministyczne oraz ich skutków. Często pojawiają się opinie, iż wielowymiarowość postaw feministycznych w dyskryminującym mężczyzn dyskursie feministycznym, doprowadziła do nierówności praw mężczyzn i kobiet, co ilustrują poniższe fragmenty:

W ruchu #MeToo od samego początku brakowało zdrowego rozsądku, jasnych zasad i kryteriów. Co gorsza, nie zadbano o przestrzeganie tak elementarnych zasad jak domniemanie niewinności w poza procesowym charakterze, czy ja-

sne definicje i kryteria aktów przemocy i molestowania. Szybko więc zapanował chaos, powstało wiele irracjonalnych lub zwyczajnie fałszywych oskarżeń, wielu ludzi którzy podłączyli się pod akcję okazało się być zwykłymi hipokrytami (jak np. Asia Argento). W dodatku #MeToo ma wprost tragiczny bilans. Przez 3 lata nie udało się nikogo skazać, nikomu nie udowodniono winy, za jednym tylko wyjątkiem, jakim jest Harvey Weinstein (Ludomir, 2020d).

Kolejna sprawa, po feministycznej stronie pojawiła się narracja, że wirus „bardziej uderza w kobiety”, jako że to one stanowią większość pracowników personelu medycznego (zwłaszcza wśród pielęgniarek) i częściej zajmują się pracami domowymi. Tymczasem, przez koronawirusa umiera więcej mężczyzn, mężczyźni spędzają więcej czasu na pracy poza domem, ponoszą większe ryzyko, to oni głównie pracują jako dostawcy etc., a co do personelu medycznego, to przecież wśród lekarzy jest tylko nieznaczna przewaga kobiet, mężczyźni częściej pracują też jako ratownicy medyczni i diagnosty laboratoryjni. Tą absurdalną feministyczną narrację dobrze punktuje Janice Fiamengo w poniższym filmie (Ludomir, 2020b).

Nie brakuje też interpretowania sprawy Depp’a i Heard w kontekście feministycznym:

Ten uderzający przykład hipokryzji jest doskonałą laurką ruchu #MeToo i współczesnego feminizmu: Mów, że jesteś ofiarą, kiedy jesteś sprawcą, mów, że jesteś dyskryminowana, kiedy doskonale zdajesz sobie sprawę z tego, że jesteś na pozycji uprzywilejowanej (Ludomir, 2020a).

Wcześniej już cytowany komentarz do wniosku o wycofanie Konwencji Stambulskiej jest także silnie wartościujący względem ruchów feministycznych, co ilustrują poniższe fragmenty:

Problem z konwencją jest taki, że jest praktycznie niczym więcej jak ideologicznym manifestem, konkretnie manifestem feministycznym i do tego genderowym. Na żadną z założonych tez nie przedstawia żadnych dowodów ani badań.;

„Nie dla legalizacji przemocy domowej” – kolejna feministyczna histeria;

Przeciwko planom wycofania Konwencji Stambulskiej odbyły się feministyczne manifestacje, krzyczące o „legalizacji przemocy domowej”, co jest oczywiście bzdurą. Polskie prawo zakazuje przemoc domowej niezależnie od konwencji (Ludomir, 2020c).

Na stronie „A Voice For Men” znajduje się osobna zakładka o nazwie „Feminist Bullying”, zawierająca materiały o szkodliwym wpływie feminizmu na społeczeństwo. Treści publikowane w tej zakładce zdają się krytykować każdy odłam ruchów feministycznych. Wielowymiarowość tej krytyki mogą zobrazować poniższe fragmenty wypowiedzi:

Czego chcą feministki? Dlaczego chcą być mężczyznami i feminizować mężczyzn. Bo tak to wygląda (Schoenewolf, 2020b).

[feministki] na każdym kroku pokazują, że są ruchem nienawiści;

... jeśli kobieta w związku ma nastawienie feministyczne, jej celem nie jest osiągnięcie równorzędnego, opartego na współpracy i wzajemnym szacunku w związku z mężczyzną. Jej celem jest kontrolowanie, zdominowanie, a w końcu prześcignięcie mężczyzny. Takie kobiety są zaburzone;

Niestety, duża część kobiet, aby poczuć się lepiej, staje się kobietami, które chcą zniszczyć mężczyzn i odebrać im pewność siebie;

Ale społeczeństwo, a kultura w szczególności, nie skorzysta z tej walki [płci]. Nie przyniesie ona korzyści tym, którzy obawiają się nowych podwójnych standardów w rodzicielstwie, które sprzyjają dziewczętom i dyskredytują chłopców;

Po latach propagandy, feministki stworzyły społeczeństwo, którego pragną. I z każdym dniem zwiększają się podziały naszego społeczeństwa, narastają polityczne niepokoje i pogarszają się nasze problemy społeczne. Być może rzeczy będą musiały się całkowicie rozpaść, zanim się poprawią;

W wyścigu do wyższości płciowej - w feministycznym postrzeganiu macierzyństwa jako „domowego niewolnictwa” - bycie matką zostało zdeprecjo-

nowane. Jeśli mężczyźni i kobiety rywalizują na każdym poziomie, jak mogą osiągnąć spójny i komplementarny stan, który jest potrzebny, aby być dobrymi rodzicami i wychowywać zdrowe dzieci? (Schoenewolf, 2020a).

Być może to prawda, że niektóre kobiety *postrzegają* środowisko polityczne jako nieuczciwe, ale nasze postrzeganie czegoś nie decyduje o tym, czy coś jest prawdziwe, czy też nie. W Stanach Zjednoczonych prawo gwarantuje, że mamy uczciwe środowisko polityczne. Kobiety mają wszystkie prawne możliwości zajmowania politycznych stanowisk władzy; po prostu decydują się tego nie robić, ponieważ mają inne priorytety (Philip, 2020a).

Nie są rzadkością wypowiedzi przedstawiające osobiste doświadczenia członków manosfery:

Mam 18 lat i nigdy nie miałem dziewczyny. Szczerze mówiąc, nie mam pojęcia, dlaczego dziewczyny w moim wieku mają toksyczny stosunek do chłopców. ... Większość kobiet urodzonych po 2000 roku uważa, że chłopcy są wrogami i muszą zostać wyeliminowani, aby one mogły „wygrać” w życiu. Teraz, kiedy nienawidzę do mężczyzn rozprzestrzenia się na wszystkich platformach mediów społecznościowych, nie sądzę, że kiedykolwiek znajdę odpowiednią kobietę. Na profilach dziewcząt XXI wieku w mediach społecznościowych pojawiają się takie stwierdzenia jak „Przyszłość jest kobieca”, „Zabić wszystkich mężczyzn” czy „Rozbić patriariat”. Nie mam pojęcia, skąd się bierze ta nienawiść (Schoenewolf, 2020a).

Wnioski

Wiele badań podkreśla przejawiające się w dyskursie manosfery postawy krytyczne lub wykluczające w stosunku do kobiet. Jednocześnie, co widać w powyższej analizie, dyskurs manosfery jest bardzo zróżnicowany. Nie ulega wątpliwości, że w ciągu kilku ostatnich dekad tradycyjne wzorce i wartości łączone z męskością zostały zakwestionowane i przeszły diametralne przemiany. Mężczyźni stanęli przed wyzwaniem ponownego zdefiniowania męskości, ale także przed zupełnie innym niż do tej pory obliczem obrony praw mężczyzn. Fakt, że emancypacja kobiet i ruchy feministyczne były jednymi z głównych przyczyn zmian we współczesnym społeczeństwie, silnie odzwierciedla się w dyskursie manosfery. W powyższej analizie widać wiele sformułowań odpowiednich postawom bezpośrednio antyfeministycznym lub

antykobiecym, np. „Ten uderzający przykład hipokryzji jest doskonałą laurką ruchu #MeToo i współczesnego feminizmu” (Ludomir, 2020a); „Niestety, duża część kobiet, aby poczuć się lepiej, staje się kobietami, które chcą zniszczyć mężczyzn i odebrać im pewność siebie” (Schoenewolf, 2020a).

Członkowie manosfery podkreślają, iż współczesny dyskurs feministyczny, który coraz mocniej przebija się do kultury popularnej, często zawiera postawy ignorancie, pobłażliwe lub wręcz krytyczne wobec praw mężczyzn. W powyższej analizie przytoczonych zostało wiele wypowiedzi członków manosfery poruszających tę problematykę, nie będąc jednocześnie krytyczne w stosunku do kobiet: „My, mężczyźni, nic nie dostaliśmy i mam na myśli całkowite nic. Dzień Kobiet w tym roku miał tak wiele. ...” (u/Afraid-Suggestion, 2020). Faktycznie, wraz z rosnącą pozycją kobiet i praw kobiet w społeczeństwie, pojawia się coraz więcej nadużyć z tym związanych. Doskonałym przykładem są fałszywe oskarżenia wobec mężczyzn, bądź ignorowanie domniemanej niewinności w przypadku oskarżenia wobec mężczyzny (sprawa Depp’a i Heard). Warto też zauważyć pewnego rodzaju dualizm prawny odnośnie służby wojskowej, bądź praw rodzicielskich. Analiza zawiera wiele wypowiedzi odnośnie tej problematyki, które jednocześnie nie zawierają postaw androcentrycznych, seksistowskich ani mizoginistycznych, np.: „wyśmiała go [Depp’a], gdy miał zamiar powiedzieć przed sądem, że był ofiarą przemocy, twierdząc, że sąd i ławnicy będą po jej stronie, gdyż jest kobietą” (Ludomir, 2020a); „Być może najbardziej niechlubnym i najdłużej trwającym dyskryminującym prawem w Ameryce jest wybiórcza służba wojskowa.” (Christian, 2020c). Jednocześnie, niektóre społeczności manosfery określają swój stosunek do ruchów feministycznych jako przychylny, np. subreddit /r/MensLib: „To jest społeczność pro-feministyczna.” (r/MensLib, 2020), przy jednoczesnym sprzeciwie wobec działań radykalizowanych ruchów: „Poszczególne feministki lub szkoły feminizmu są również zdolne do wymyślania pewnych złych lub szkodliwych idei.” (r/MensLib, 2020). Widać też wiele wypowiedzi gdzie wartościowanie konkretnych zagadnień jest na pograniczu postaw niewykluczających i wykluczających w stosunku do kobiet: „Na ramionach każdego mężczyzny spoczywa wiele obowiązków, a także presji nakładanej przez ginocentryczny i antymęski świat. ... Przeciętny mężczyzna nie ma luksusu, by móc siedzieć na kanapie, popijać wino ze swoimi zdzirowatymi przyjaciółmi i narzekać na Twitterze, że mężczyźni są śmieciami.” (u/Afraid-Suggestion, 2020).

Nie ulega wątpliwości, że w dyskursie manosfery popularne są postawy krytyczne bądź wykluczające w stosunku do kobiet. Jednocześnie, nie można zapominać

o postawach krytycznych bądź wykluczających w stosunku do mężczyzn ze strony kobiet lub społeczeństwa, np. służba wojskowa tylko dla mężczyzn; dyskryminujące ojców prawo rodzicielskie; fałszywe oskarżenia wobec mężczyzn; bagatelizowanie ofiar przemocy wobec mężczyzn. We współczesnym społeczeństwie istnieją obszary, w których prawa mężczyzn są faktycznie naruszane i nie jest niczym złym, a wręcz przeciwnie, jest zdecydowanie wskazanym, aby mężczyźni o swoje prawa walczyli. Bez wątplenia, część męskich aktywistów należących do manosfery, wykorzystuje podczas tej walki postawy antykobiece i antyfeministyczne, lub łączy takie postawy z tymi niekrzywdzącymi. Co najważniejsze, ta analiza ukazuje, że nie można tych postaw rozciągać na całą społeczność. Jest w dyskursie manosfery przestrzeń, na dialog prokobiecy i promęski jednocześnie.

Bibliografia

- Allen, M. (2020). *Harsh Laws That Discriminate Against Men and Fathers*. Pobrane z: <https://dadsdivorce.com/articles/harsh-laws-that-discriminate-against-men-and-fathers/>. [dostęp: 23.11.2020]
- Christian. (2020). 4 Laws That Openly Discriminate Against Men. *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/sexism/4-laws-that-openly-discriminate-against-men/>. [dostęp: 27.11.2020]
- Christian. (2020). Are Women in the Draft? No, and This Is Why. *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/editors-picks/are-women-in-the-draft-no-and-this-is-why/>. [dostęp: 27.11.2020].
- Christian. (2020). Misandry Today: Accepting the Reality of Baseless Anti-Male Hate. *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/sexism/misandry-to-day-accepting-the-reality-of-baseless-anti-male-hate/>. [dostęp: 27.11.2020]
- Christian. (2020). Teachers, You Are Biased Against Boys and Need to Change. *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/education/teachers-you-are-biased-against-boys-and-need-to-change/>. [dostęp: 27.11.2020].
- delta_baryon. (2019). What do we mean when we say /r/MensLib is „pro-feminist”? *Reddit*. Pobrane z: <https://www.reddit.com/r/MensLib/wiki/meta/profeminist>. [dostęp: 27.11.2020].
- Graff, A. (2019). Manosfera, czyli bunt upokorzonych samców. *Czas Kultury*, 1, ss. 15-20.
- Ludomir. (2018). Postulaty – co należy zmienić w Polsce?. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2018/08/08/postulaty-co-nalezy-zmienic-w-polsce/>. [dostęp: 27.11.2020]
- Ludomir. (2019). Eksperci potwierdzają to, o czym piszę na blogu. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2019/10/26/eksperci-potwierdzaja-to-o-czym-pisze-na-blogu/>. [dostęp: 27.11.2020]
- Ludomir. (2019). Johnny Depp i Amber Heard – czyli jak akcja #MeToo sprzyja sprawcom i poniża ofiary przemocy. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2019/04/15/johnny-depp-i-amber-heard-czyli-jak-akcja-metoo-sprzyja-sprawcom-i-poniza-ofiary-przemocy/>. [dostęp: 27.11.2020].
- Ludomir. (2020). Ideologia w czasie pandemii. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2020/04/19/ideologia-w-czasie-pandemii/>. [dostęp: 27.11.2020]

- Ludomir. (2020). Konwencja Stambulska – fakty i mity. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2020/08/16/konwencja-stambulska-fakty-i-mity/>. [dostęp: 27.11.2020].
- Ludomir. (2020). Ofiary przemocy zasługują na coś lepszego niż zła akcja #Me-Too. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2020/09/21/ofiary-przemocy-zasluguja-na-cos-lepszego-niz-zla-akcja-me-too/>. [dostęp: 27.11.2020]
- Ludomir. (2020). Sprawa Johnny'ego Deppa i Amber Heard – aktualizacja. *Blog Men's Rights Polska*. Pobrane z: <https://mensrightspolska.wordpress.com/2020/02/08/sprawa-johnnyego-deppa-i-amber-heard-aktualizacja/> [dostęp: 27.11.2020]
- Nagle, A. (2017). *Kill all normies. The online culture wars from Tumblr and 4chan to the alt-right and Trump*. Winchester, UK; Washington, USA: Zero Books.
- Philip. (2020). Refuting Feminist Patriarchy Theory With Logic. *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/sexism/refuting-feminist-patriarchy-theory-with-logic/>. [dostęp: 23.11.2020]
- Philip. (2020). Ways Men Become Financial Slaves to Women. *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/privilege/ways-men-become-financial-slaves-to-women/>. [dostęp: 27.11.2020]
- r/MensLib. (2020). Be the men's issues conversation you want to see in the world. *Reddit*. Pobrane z: <https://www.reddit.com/r/MensLib/>. [dostęp: 27.11.2020].
- r/MensRights. (2020). Men's Rights :: Advocating for the social and legal equality of men and boys since 2008. *Reddit*. Pobrane z: <https://www.reddit.com/r/MensRights/>. [dostęp: 27.11.2020].
- Ribeiro, M., Blackburn, J., Bradlyn, B., De Cristofaro, E., Stringhini, G., Long, S., Greenberg, S., Zannettou, S. (2020). *The Evolution of the Manosphere Across the Web*. Pobrane z: https://www.researchgate.net/profile/Manoel_Ribeiro7/publication/338737324_The_Evolution_of_the_Manosphere_Across_the_Web/links/5eec972f458515814a6acc03/The-Evolution-of-the-Manosphere-Across-the-Web.pdf
- Ryan. (2020). How Society Historically Privileged Women (And Still Does). *Woke Father*. Pobrane z: <https://www.wokefather.com/editors-picks/how-society-historically-privileged-women-and-still-does/>. [dostęp: 27.11.2020]
- Schoenewolf, G. (2020). The feminist race to gender superiority. *A voice for men*. Pobrane z: <https://avoiceformen.com/featured/the-feminist-race-to-gender-superiority/>. [dostęp: 16.11.2020]

- Schoenewolf, G. (2020). What Freud said about feminism?. *A voice for men*. Pobrane z: <https://avoiceformen.com/featured/what-freud-said-about-feminism/>. [dostęp: 25.11.2020]
- Selective Service System*. (2020). Pobrane z: <https://www.sss.gov/>. [dostęp: 27.11.2020].
- Szlendak, T. (2005). *Leniwe maskotki, rekiny na smyczy. W co kultura konsumpcyjna przemieniła mężczyzn i kobiety*. Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza Sp. z o.o.
- u/Afraid-Suggestion. (2020). I'm amazed at how society hates men. *Reddit*. Pobrane z: https://www.reddit.com/r/MensRights/comments/jybl6o/im_amazed_at_how_society_hates_men/. [dostęp: 27.11.2020].
- u/Afraid-Suggestion-39. (2020). *Reddit*. Pobrane z: https://www.reddit.com/r/MensRights/comments/jybl6o/im_amazed_at_how_society_hates_men/gd5jkj7/?utm_source=reddit&utm_medium=web2x&context=3. [dostęp: 27.11.2020].

